

Переосмислення власного «Я»

Ви бачите, але не помічаєте.

ШЕРЛОК ГОЛМС,
«Скандал у Богемії»

Увступі я зазначив, що головна ідея цієї книжки полягає в тому, що сексуальну революцію та різні її форми в сучасному суспільстві не можна розглядати окремо; їх радше слід інтерпретувати як найочевидніший суспільний вияв багато глибшої та масовішої революції в розумінні власного «Я». Тоді як у сексі сьогодні вбачають щось більше, ніж просто спосіб проведення дозвілля, сексуальність вважають чи не власне основою того, що означає бути справжньою особистістю. Це серйозна заява, яка, можливо, не мала аналогів в історії. Пояснювати, як люди дійшли такого висновку, було б довго і складно, тому в одній книжці я можу розглянути лише найбільш значущі етапи цього шляху. Але перш ніж я спробую це зробити, необхідно окреслити кілька базових теоретичних понять, які створюють підґрунтя — те, що можна назвати фундаментальними принципами для класифікації та аналізу особистостей, подій та ідей, які посприяли розвитку сучасного уявлення про власне «Я».

У зв'язку з цим особливо корисними будуть три аналітики сучасності: філософ Чарльз Тейлор, психолог і соціолог Філіп Ріфф й етик Аласдер Макінтайр⁴. Хоч кожен із них наголошує на різному, їхні описи сучасного світу подібні між собою і, крім того, допомагають не лише зрозуміти, як думає західне суспільство, а як і чому воно прийшло до цього способу мислення. Тож у цьому і наступному розділах я здійснию огляд ключових ідей,

які допоможуть закласти основи для оцінки сучасного світу, викладеної в описі того, як з'явилося поняття сучасного психологізованого та сексуалізованого «Я».

СУСПІЛЬНА УЯВА

Повернімося до питань, викладених у вступі: як теперішнє надзвичайно індивідуалістичне, матеріалістичне, одержиме сексуальністю та боротьбою з традиційними переконаннями мислення перемогло на Заході? Або, якщо поставити питання руба, як я вже робив вище: чому речення «Я жінка, яка застрягла в тілі чоловіка» звучить нормально не лише для тих, хто відвідував семінари з постструктуралізму та квір-теорії, а і для моїх сусідів, перехожих, колег, які не мають політичних корисливих цілей і перебувають у блаженному невігластві щодо бридких фраз і змовницьких концепцій Мішеля Фуко та міриад його епігонів і незрозумілих імітаторів? Зрештою, це твердження символізує погляд на особистість, майже повністю позбавлений ідеї будь-якого авторитету, окрім власного психологічного переконання, химерного картезіанського уявлення: я вважаю себе жінкою, отже, я жінка. Як така дивна ідеологія стала звичною, загальноприйнятною реальністю нашої культури?

Щоби спробувати дати відповідь, корисно буде звернутися до важливої концепції, яку подав канадський філософ Чарльз Тейлор у своєму аналізі мислення суспільства, а саме — концепцію суспільної уяви. Як філософ Тейлор цікавий тим, що його твори пов'язані із ширшими історичними та соціологічними темами. У «Секулярній добі» (A Secular Age) він пропонує ґрунтовний аналіз того, як сучасне суспільство загалом, а не лише його інтелектуальні прошарки, відійшло від відданості християнству та релігійної віри такою мірою, що релігійність перестала бути нормою, а радше стала винятком для більшості людей. Наводячи аргументи, він подає ідею суспільної уяви, щоб відповісти на питання про те, як теорії, розвинуті суспільними елітами, могли бути пов'язаними з мисленням і діями пересічних людей, навіть якщо такі люди ніколи не читали праць цих еліт і не витрачали часу на обмірковування того, як утілити в життя їхні теорії. Ось як він окреслює цю концепцію:

Я хочу говорити тут про «суспільну уяву», а не суспільну теорію, оскільки між ними є декілька важливих відмінностей. Я кажу про «уяву», по-перше, тому, що йдеться про спосіб, яким звичайні люди «уявляють» собі їхнє суспільне оточення — що часто висловлюється не в теоретичних термінах, а в образах, розповідях, легендах тощо. По-друге, варто врахувати, що теорія часто є надбанням невеликої меншості, коли в суспільній уяві нас цікавить саме те, що вона притаманна великим групам людей, якщо не всьому суспільству. Третя відмінність впливає з другої: суспільна уява є тим спільним розумінням, яке уможливорює спільні практики та поширене відчуття легітимності⁵.

Як зазначає Тейлор, суспільна уява — це дещо аморфна концепція насамперед тому, що вона стосується безлічі поглядів, звичаїв, нормативних очікувань і навіть невисловлених тверджень, які поділяють члени суспільства і які формують повсякденні життя останніх. Це не стільки свідомо філософія життя, скільки сукупність чуттів і звичаїв. Загалом суспільна уява — це те, що і як люди думають про світ, як вони уявляють його, їхня інтуїтивна поведінка стосовно нього, хоча суспільну уяву точно не можна описати за допомогою низки чітко визначених понять⁶. Це сукупність наших поглядів на цей світ, які допомагають зрозуміти його і нашу поведінку в ньому.

Це поняття дуже корисне саме тому, що воно враховує той факт, що наше сприйняття багатьох речей не ґрунтується на усвідомленому конкретному світогляді, який ми обираємо. Наш стиль життя більш інтуїтивний. Якщо фраза «Я жінка, яка застрягла в тілі чоловіка» має сенс для Джо Сміта, то це навряд чи пов'язане з його чітким розумінням природи гендеру і його зв'язку із біологічною статтю. Натомість згода з будь-якою обраною ним чи нею ідентичністю здається йому правильною, а незгода — протиприродною, хай якими дивними здавалися особливості такої самоідентифікації попереднім поколінням. Можливо, дивлячись із цієї перспективи, можна сказати, що суспільна уява є справою інтуїтивного соціального смаку. А питання про те, як смак та інтуїція громадськості формуються — це питання про те, як суспільна уява набула тієї форми, яку має зараз.

Іноді, як зазначає Тейлор, теорії еліт справді просочуються в уяву спільноти⁷. Наприклад, ідеї Лютера про владу церкви захопили увагу мас у Саксонії в XVI столітті та вийшли за її межі завдяки відомим памфлетам і гравюрам на дереві, які мали впливати на пересічних людей. Можна додати, що іноді теорії еліт споріднені з елементами вже наявної суспільної уяви, яка зміцнює їх, яка дає їм можливість вираження чи виправдання або трансформує їх. Політика сексуальної ідентичності може бути хорошим прикладом: секс поза ідеалом моногамного гетеросексуального шлюбу практикували завжди, але лише нещодавно робити це стало легше (з появою дешевої та ефективної контрацепції). Також він перейшов від сфери суто особистої значущості до сфери політичної, враховуючи несамовиті дебати щодо абортів, протизаплідних засобів та питань ЛГБТК+. Досить просто визначити, як це сталося: спершу — розпусна поведінка, згодом з'явилися технології у формі контрацепції та антибіотиків, які їй сприяли; й оскільки технології дозволили сексуально розбещеним людям уникати природних наслідків своїх дій (небажаної вагітності, хвороб), то виправдання такій поведінці стали більш припустимими (а аргументи проти — менш). Отже, і сама поведінка стала прийнятнішою.

Будь-який огляд сексуальної революції, яка є лишень найновішим проявом масштабнішої революції в самоусвідомленні, що лежить в її основі, повинен враховувати не лише погляди культурних еліт, а й те, як сформувалися уявлення всього суспільства. Самі погляди — це лише частина історії. Поняття власного «Я», яке наповнює сенсом трансгендеризм, безумовно, має теоретичне та філософське обґрунтування. Але також це наслідок масштабніших культурних явищ, які сформували уявлення тих, хто, на своє щастя, не підозрює про різноманітні інтелектуальні витoki й метафізичні передумови.

МІМЕЗИС І ПОЕЗИС

Другий корисний аспект праці Тейлора, який пов'язаний із суспільною уявою і до якого ми звернемося, — це зв'язок між *мімезисом* і *поезисом*. Простіше кажучи, ці два терміни стосуються двох різних поглядів на світ. Мімезис передбачає наявність

у світі порядку та сенсу, а отже згідно з ним люди повинні знайти цей сенс і узгодити з ним власні життя. Натомість поезис убагає у світі сирий матеріал, з якого сама особистість може створити сенс і мету.

Обидві головні праці Тейлора — «Джерела власного «Я»» і «Секулярна доба» — є оповідями про рух західної культури від здебільшого міметичного світогляду до переваги поезису. Цей перехід має багато особливостей. Відходячи від переконання, що світ має один справжній сенс, суспільство також відходить від переконання, що людство прямує до визначеної, конкретної мети. Отже, телеологія слабшає: чи то телеологія Арістотеля з його поглядом на людину як на політичну тварину і розумінням етики як важливого завдання людини, чи то християнська телеологія з її уявленням про те, що людське життя на Землі регульоване тим фактом, що кінцевою метою всього людства є вічне життя з Богом.

Знову ж таки, історію цього переходу не можна пояснити лише з погляду великих мислителів та їхніх ідей. Таким людям, як Рене Декарт чи Френсіс Бекон, справді вдалося послабити значення зв'язку між божественним і творінням, а отже і значення телеологічного розуміння людської природи, описане у творах такого мислителя, як Тома Аквінський⁸. Але для того, щоб поезис затьмарив мімезис у соціальному уявному, необхідні інші чинники.

Щоб краще зрозуміти це, можна згадати про життя в середньовічній Європі, у переважно аграрному суспільстві. Порівнявши тодішні відносно примітивні агрокультурні технології із сьогоденнішими стандартами, можна зробити висновок, що фермерство повністю залежало від географії та сезонів. Це була даність; фермер орав землю і сів зерно, але ніяк не контролював погоди, мінімально впливав на ґрунт і відносно мало впливав на те, чи увінчається його праця успіхом. Для багатьох це означало, що вони не контролюють життя і смерті: вони цілковито залежали від милості доквілля.

У такому світі авторитет створеного порядку був очевидним і неунікним. Світ був такий, який він був, і людина мала пристосуватись до нього. Посівна в грудні або жнива в березні були приречені на провал. Але з появою більш просунутих

сільськогосподарських технологій цей непохитний авторитет довкілля почав поступово слабшати. Розвиток технології зрощення означав, що воду можна транспортувати або призбирувати, а тоді використовувати, коли це необхідно. Розвій ґрунтознавства, винайдення добрив і пестицидів означали, що землю можна орудувати так, щоб отримати більший і кращий врожай. Суперечливим є нещодавній поступ у генетиці, завдяки якому можна виробляти продукти, які мають імунітет проти окремих станів і паразитів. Я міг би продовжувати, але суть зрозуміла: незалежно від того, чи ми вважаємо певні інновації хорошими чи поганими, вони серйозно впливають на наше сприйняття світу і нашого місця в ньому. Сьогоднішній світ уже не є тим об'єктивно визначеним місцем, як вісімсот років тому. Ми радше сприймаємо його як сирий матеріал, яким можна оперувати згідно з нашими силами і цілями.

Усе це має більше значення, ніж, наприклад, сільськогосподарські питання. Винайдення автомобіля, а потім літака похитнуло колишній авторитет географічного простору. Якщо відстань — це насамперед питання часу, то відстань від Філадельфії до Лондона сьогодні є меншою ніж була відстань від Філадельфії до Чикаго всього двісті років тому. З появою сучасних телекомунікацій та інформаційних технологій ситуація змінилася ще радикальніше — і це завдяки людським винаходам. Якби я емігрував до Сполучених Штатів у 1850 році, то міг би вже назавжди прощатися зі своєю сім'єю і друзями, які лишаються в Англії. Сьогодні я не лише можу говорити з ними, коли захочу, я можу навіть бачити їх через телефон або комп'ютер, коли заманеться.

До цього варто додати досягнення в медичній царині. Знову ж таки, старі авторитети зазнали викликів і зникли. Невиліковні в минулому хвороби більше не є смертельним вироком. Те, що колись було смертельною інфекцією, сьогодні можна банально виправити антибіотиком. Народження дитини вже не становить серйозної загрози здоров'ю жінки, яка раніше була звичною. Кожному із цих проривів вдалося послабити авторитет природного світу і переконати людей у їхній могутності.

Говорячи про це, я не оцінюю технології як щось хороше чи погане. Вочевидь вони можуть бути як одним, так і іншим.

Я намагаюсь донести, що всі ми живемо у світі, у якому дедалі легше уявити, що дійсністю можна керувати відповідно до наших прагнень та бажань, а підлаштовуватися під нього або пасивно приймати дійсність — небов'язково. Цей ширший контекст робить інтуїтивно зрозумілими, наприклад, філософські погляди Фрідріха Ніцше, який закликав людей перевершити себе, зробити із власних життів витвір мистецтва, посісти місце Бога і стати творцями самих себе, стати винахідниками, а не першовідкривачами сенсу. Обмаль людей читали Ніцше, але багато хто інтуїтивно мислить по-ніцшеанськи про своє ставлення до природного світу саме через життя у високорозвиненому суспільстві, де *віртуальна* реальність *і є* реальністю. Творення самого себе — звична частина сучасної суспільної уяви.

Це лише черговий спосіб назвати цей компонент значущим у нашому уявленні власної ідентичності, власного «Я». Повернімося ще раз до фрази, на якій я наголосив у вступі, — «Я жінка, яка застрягла в тілі чоловіка». Така заява нормально сприймається лише у світі, де в мисленні поезис переважає над мімезисом. У світі поезису трансцендентна мета розчиняється в іманентній, а вже наявна мета — у меті, яку я обираю або створюю сам для себе. Людська природа, можна сказати, стала тим, що виносять самі люди.

ФІЛІП РІФФ І ПРИРОДА КУЛЬТУРИ

Філіп Ріфф, покійний професор соціології в Університеті Пенсильванії, відіграє важливу роль у цьому дослідженні, оскільки він застосовував психологію до моделей і патологій культурних змін, що відбулися за останні сто років. У своїй книжці «Тріумф терапевтичного» (The Triumph of the Therapeutic, 1966) Ріфф використав ідеї Зигмунда Фрейда як вихідну точку своєї теорії культури. У продовженні її пояснення він спирався на праці таких мислителів, як Карл Юнг, Девід Лоуренс та Вільгельм Райх. Ріфф узяв за основу думку Фрейда про те, що цивілізація є результатом сублимованого сексуального потягу, внаслідок якого люди навічно залишилися невдоволеними, але надзвичайно творчими. Ріфф розвинув цей погляд у детальну теорію культури і засіб критики змін, які стрімко розгорталися в середині